

ATITUDINI SUCCESIONARE ÎN ÎNSEMNĂRI DE CARTE DE PE TERITORIUL COMITATULUI ALBA DE JOS DIN PERIOADA SECOLULUI AL XVIII-LEA (PRELIMINARII)

Teodora Camelia Ancateu

În studiul de față încercăm să elucidăm procesul de formare a unei atitudini față de cartea veche românească, reflectată de tema succesiunii, înscrisă marginal pe filele cărților vechi românești itinerante. Cărțile vechi românești editate și manuscrise, ajunse în mâinile cititorilor, au permis formarea și inserarea unor opinii în spațiile marginale. Părerii exprimate prin comunicarea scrisă, din care noi putem observa atitudinea față de cartea veche și mentalitățile conturate în societatea albauliană, cu efect bivalent asupra societății, deoarece vorbim de mentalitățile dominante din care decurg ulterior mentalitățile derivate. Înțelegem prin mentalități dominante sistemul de gândire și exprimare propus de elite și cărturari societății, care l-a acceptat ca parte componentă a existenței sale. Din modelul inițial vor deriva modelele particulare, ca rezultat al individualizării unui gând exprimat în însemnare, în funcție de realitățile sociale și temporale ale comunității în care trăia semnatarul. Tema succesiunii este model dominant întâlnit în însemnările manuscrise din secolul al XVII-lea până în secolul al XIX-lea.

Consemnările manuscrise cu caracter succesor, selectate din paginile cărților vechi, sunt redactate în cataloage de carte, în care sunt menționate atât *însemnările* cât și cartea pe care au fost scrise. O parte dintre ele fac parte din colecțiile personale, editate și needitate, de *consemnări* aspect care le integrează în secțiunea materialului inedit. *Însemnarea* cu caracter testamentar cuprinde voința semnatarului față de un bun aflat în posesia sa. De cele mai multe ori subiectul succesiunii este centrat în jurul cărții pe care este scrisă *însemnarea*.

Prezența expresiei *însemnare de carte* este rezultatul fenomenului de denumire, esențial în cadrul unei comunități, asemănându-se unui *botez social*, prin care un obiect (subiect) primește nume propriu și identitate¹, context în care intervine referința ca totalitate a caracteristicilor obiectului denominat². De pildă, obiectul studiului, *consemnarea* este de cele mai multe ori scrisă de semnatar sau cu acordul semnatarului, este inserată marginal, subiectul expus este diferit de conținutul lucrării, anul redării sale este, de cele mai multe ori, diferit de anul editării cărții, tema relatată în conținut se adresează cititorului interesat de mesajul său.

---

¹ Nikos Kalampalikis. Nume-reprezentări și memorie, în Psihologia socială, 13/2004, număr tematic: Memorie socială/colectivă, p. 10. Expresia botez social utilizată de autor într-un cadru amplu desemnat interpretării fenomenelor de denumire, reprezentări sociale, identitate națională și memorie istorică este esențială în context deoarece justifică procesul urmat de acceptarea unui existent social, în acest caz însemnarea, prin care obiectul primește nume propriu și identitate. Fiecare însemnare este manuscrisul unui semnatar. Numele propriu și identitatea fiind conferite de semnatar (subiectul) însemnării (obiectul), ca să se poată distinge prin prisma obiectului comunicarea subiectului. Comunicarea este cea care delimitează clar obiectul de subiect. Obiectul ca expresie a voinței subiectului poate fi confundat cu subiectul, întrucât esența obiectului este dată de substanța subiectului. Ne-am explicat sintetic expresia botez social prin conceptul obiect (subiect).

² Roger Chartier, Lectori și cititori în Franța vechiului regim, București, 1997, p. 6. Referința reunește totalitatea caracteristicilor dată de subiect obiectului și care reprezintă atât subiectul cât și obiectul. Reprezentarea, însumând în cazul de față, referințele adoptate în mod conștient de subiect în comunicarea sa prin obiect (însemnarea de carte).

Însemnarea de carte, obiectul studiului, încă își caută legitimitatea în domeniul istoriei, în sensul descris de rândurile anterioare: își caută identitatea. Însă, dacă citim cu atenție *adnotările* lăsate pe filele cărților, avem în fața ochilor un microunivers etiologic: fiecare semnatar își caută, în realitate, sensul și soluția pentru problemele individuale și comunitare. Prin urmare rândurile manuscrise, numite plastic: *însemnare*, *consemnare*, *adnotare*, sunt *produsul unei elaborări colective*³ dar și unitare, acceptate, utilizate și recunoscute de comunitate. Produsul devine, în acest caz, un purtător al valorilor comunitare și individuale, în varii direcții și sensuri pentru colectivitatea paternală.

Un loc aparte, nedefinit și indecis, îl ocupă *dispozițiile succesionare* scrise sub formă de *însemnare*. Dispoziția succesionară se încadrează în baremele stabilite consensual pentru *însemnarea de carte*, este înscrisă marginal și are ca temă centrală transmiterea ereditară a unui bun, în cazul nostru cartea, al cărui proprietar este, în cazurile selectate, semnatarul. Acest tip de *adnotare* cu statut literar poate fi asociată documentului-testament, mai ales în cazul în care sunt menționați martori oculari, prezenți pentru validarea actului de succesiune. Testamentele și contractele de moștenire, de succesiune și de donație sunt documente legalizate și independente⁴. Încadrarea ușor descurajantă printr-o includere cazon a conceptului de testament în limite precise, face ca deciziile succesionare redactate în *însemnări* să nu se integreze în categoria actelor testamentare și a contractelor. Totuși, exprimarea voinței succesionare pe filele unei cărți trebuie să fie motivată consensual și circumstanțial atât de voința semnatarului cât de a beneficiarului căruia i se adresa. Este posibil ca tocmai redactarea voinței proprietarului pe filele cărții în discuție, să îi confere actului valoare legală și morală sau poate întări un testament existent în care bunul donat îndeplinește statut de legat. Acest mod de exprimare a voinței proprietarului față de un bun al său ar putea fi interpretat ca testament olograf⁵, dacă sunt acceptate în calitate de criterii argumentative clauzele testamentare speciale⁶. Am căutat o motivație, pentru *deciziile succesionare*, și în codicele de legi *Îndreptarea legii*, lucrare cunoscută în întreg arealul transilvănean⁷, însă singurele mențiuni clare se refereau la situațiile nesoluționate prin lăsăminte testamentare⁸.

³ Nikos Kalampalikis, op. cit., p. 10.

⁴ Roger Chartier, op. cit., p. 168. Testamentul ca act esențial conține și precizează parcurgerea mai multor etape de către testatar și testatori: „încredințarea sufletului lui Dumnezeu. Maicii Domnului și sfinților din Paradis, mormântul, cererile de jertfe, moștenirea, donațiile și fondurile cu destinație precisă, datoriile și restituirea lor, în sfârșit, alegerea executorilor”.

⁵ Dan Chirică, Drept civil. Succesiuni și testamente, București, 2003, p. 186-200. Testamentul olograf este un manuscris, semnat și datat. Poate fi scris cu orice instrument, pe orice tip de suport și în orice limbă.

⁶ Ștefan Laday, Codul civil austriac, 1926, p. 84-85: „Cel ce vrea să facă testament în scris și fără martori, va scrie testamentul sau codicilul cu mâna proprie, și va semna numele cu mâna sa”; „testatorul, care nu știe scrie, este dator să-și pună cu mâna proprie semnul mânei sale, în loc de semnătură, și anume în prezența a tuturor celor trei martori[...]; „cel ce face testament oral, trebuie să-și manifeste ultima sa voință serios, înaintea a trei martori capabili, cari sunt împreună prezenți, și sunt capabili să dovedească, că nu s-a întâmplat fraudă sau eroare. Nu este necesar, dar e consult. ca martorii sau toți împreună, sau fiecare pe seama proprie să însemne sau înșiși declarația testatorului pentru ușurarea memoriei, sau se o însemne prin alții, îndată ce se poate”. Am completat textul cu clauzele enunțate, întrucât puține însemnările cu conținut succesionar conțin mențiunea: „scris-am eu”, „am scris cu mână de țărână”.

⁷ Eva Mârza, Doina Dregheciu, Carte românească veche în județul Alba secolele XVI-XVII. Catalog, 1989, p. 111-122. Sunt menționate și descrise exemplare ale Îndreptării legii, care au circulat pe teritoriul comitatului: exemplarul de la Brașov, exemplarul de la Cetea, exemplarul de la Cioara, exemplarul de la Lupșa-Centru, exemplarul de la Ocoliș. Vezi și Mârza 1980, p. 227 unde este amintit un alt exemplar al Îndreptării legii aflat în Biblioteca Batthyaneum, cota F₆ I 8.

⁸ Glavele 273: Pentru pretuirea moșiilor, și pentru moșul, de-i va rămânea fecior și nepoți, cum vor moșteni pre dînsul; 274: Pentru ceta ce moare fără de zapis, au bărbat au muiare, și copii n-are, ce numai părinți și frați căroa li se va cădea să-l mostenească; 275: Pentru ceta ce va muri și va avea frate de doăa mămăni și nepoți și frăține-său carii vor hi fost cu tată lor de un tată și de o mumă, carii de într-înșii-l vor moșteni; 276: Pentru cele ce moare, de nu va avea frați sau nepoți, cum se va cădea să-l mostenească; și

Tezaurul de *însemnări*, aflate pe filele cărților tipărite și manuscrise este o sursă excelentă de situații, care merită atenția cercetătorului, prin conținutul lor, și încadrează sub titlul propus de noi în această cercetare un număr suficient de cazuri, care vin în susținerea celor afirmate mai sus.

Noțiunile cu care operau semnatarii *deciziilor succesorare* păstrau regulile de bază începând cu tema textului, *succesiunea testamentară*, argumentată de voința celui ce semnează prin denominarea unui succesor. Urmează justificarea prin iminentul *mortis causa*, întărind întreg textul printr-o imprecizie. Toate momentele enunțate sunt înglobate selectiv în textele *însemnărilor* care-și însușesc variate forme literare. Textele manuscrise detaliate, a *deciziilor succesorare*, cuprind informații referitoare la condițiile succesiunii: „Să știe că aceste două cărți anume, sfânta Evanghelie și sfânta Păuenie că [...] popa Oprea și preoteasa mea Mariia le închinăm Bisearăcii aceștia a noastră besearcă la Răchită, de pomană și prețul lor iaste cumpărarea fiorinți 39, fără unu patruzeci [...], de anatemă ca noi încă să ajutăm și să stea aceste două sfinte cărți la bisearăci, crâșnicul să le poarte de grijă și să fie slobod tot preotul și cetetul a sluji de pre iale și care preot sau cetet ar ocoli cărțile aceste două [...] și a sta iale [ele n.n.] închisă și a umbla după alte cărți, împotriva lor să aibă plată de la Domnul și cine s-ar scula să le fure sau să le vândă de aici acela să fie blăstămat și afurisit de 318 sfinți părinți și cei din Nekia, de mine părinți, frați și cine ne slujesc nouă, 1714 mesița april 13. Alta, tot după moartea noastră lăsăm via jumătate la sfânta Biserică și cine va fi crâșnic, acela să poarte de grijă, să o dea să lucre în parte. Să știe iată că eu popa Oprea și cu preoteasa mea Maria lăsăm după moartea noastră amândurora fânățele de sub Toncea, amândouă pe seama Sfintei Besearăci de pomeană [...] și cine n-ar asculta acesta, au frăție, a străini, lăsăm cu blăstăm. Fânăciorul de pre lunci [de pe luncă n.n.] tot crâșnicul să-l cosească, [...] partea lui să și-o ia, pe partea Besearăcii să cumpere tămâie”⁹. Două teme principale sunt precizate: tema donației și tema testamentară. Prima temă este introdusă prin verbul *a închina*, iar cea de-a doua este anunțată prin conceptul *mortis causa*. Intenția testatorilor este protejată de un blestem așezat strategic între cele două teme. Blestemul menționat de două ori în text, lacunar la început și în detaliu la mijlocul textului, dovedește ca se credea mai mult „în puterea binecuvântării și a blestemului decât în justiția pământească”¹⁰.

Îmbinarea a două concepte tematice, proprietatea și *dispoziția succesorară*, cu scopul de a justifica ultima temă, accentuează mai mult voința semnatarului: „Această sfântă și dumnezeiască carte este a lui popa Ștefan din Galda de Jos. Ca să știe că această sfântă și dumnezeiască carte ce să zice Apostol este anume a popii Ștefan din Galda de Jos, ca să nu o poată nimeni înstrăina de la fiii lui, iară cine ar îndrăzni una ca aceasta să fie afurisit. Scris-am eu popa Ștefan din Galda”; „Această sfântă și dumnezeiască carte este a popii Ștefan din Galda de Jos să fie de moșie feciorilor mei

pentru moștenirea bărbatului și a muierii; 277: Pentru aducerea, adecă de va hi dat tatăl fie-sa zestre și au făcut și au tocmăit ca să nu mai ia de în bucatele lui; 278: Pentru care copii se chiamă adins și oblăduitori și carii neoblăduitori; 279: Pentru părțile a feciorilor carii au luat de la tatăl lor părțile lor, și murind el, iară vor să ia; 280: Pentru cela ce va vrea să ia moștenire, pînă în cîți ani să se asculte și pentru datorii pînă cînd se vor ceare și altele bogate pentru datorii; oferă sfaturi pentru cazurile specificate în denumirea fiecărei glave, apud Îndreptarea legii, 1672, ediție critică 1962, p. 270-274.

⁹ Doina Dreghiciu, Carte românească veche în spațiul medieval-simbol al unității culturale românești, în Îndrumătorul pastoral, XV/1991, p. 155-156.

¹⁰ Ildickó Horn, Testamente maghiare din Transilvania premodernă, în Caiete de antropologie istorică, nr. 1-2(5-6), anul III, ianuarie-decembrie 2004, număr thematic: Oamenii și moartea în societatea românească, p. 118.

pentru de sămânță după moartea mea”¹¹; „Această sfântă și dumnezeiască carte ce să zice Apostol easte a mea anume a lui Popa Ștefan de la Galda de Jos din varmeghia Carlovii, ficior popei Preda Piavețul, o cumpărat de la popa Gherman Munteanu și să fie moșie, mie, și fiilor miei. Scris Popa Ștefan roj. 1719 gen.[uarie] 6”¹². Mențiunea „scris-am eu” este unul dintre criteriile testamentului olograf¹³. Este precizată și condiția nașterii succesiunii „după moartea mea”. La finalul *însemnării* este precizat anul, luna și ziua întocmirii deciziei succesiune. În Galda s-a format o continuitate filială în jurul cărții, ne argumentăm ideea prin două *însemnări* scrise în intervale de timp diferite și semnate „Ștefan din Galda”.

Textul olograf din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este semnat cu numele menționat mai sus și încadrat într-o altă perioadă de timp. Aspect care subliniază tema filiației reântălnită în textul de față, al cărui semntar își spune: „Ștefan din Galda, dascăl și logofăt”: „Această sfântă și dumnezeiască carte easte a popii Ștefan din Galda de Gios cumpărată pe bani buni [...]”¹⁴; “[...] Scris-am eu popa Ștefan, dascălul și logofătul din Galda de Gios, cu o mînă de țărînă. Iulie 22, 1766”¹⁵; „Această sfântă și dumnezeiască carte ci să zici Penticostarion [este] a lui popa Ștefan din Galda de Gios și a feciorilor lui pe niamu pe sămînță să fie de moșie, ca să nu poată cineva lua din ca[sa] feciori[lor], sau di la neamu di aproape, pînă nu va plăti prețu, ci va face această sfântă carte. Scris-am eu popa Ștefan”¹⁶. *Nota* este gândită în două registre. Prima relatare precizează clar de la început posesorul „Ștefan din Galda”, care avea statut de preot. Aceeași personalitate se dovedește a fi o prezență practică deoarece întâlnim mențiunea „cumpărată pe bani buni”, ceea ce înseamnă că *Penticostarul* a fost achiziționat în condiții legale. Avea la dispoziție banii lichizi necesari procurării cărții în condiții avantajoase. Tema achiziției introduce tema succesiunii în cadrul căreia sunt numiți moștenitori „feciorii lui pe niamu”, care beneficiau de *Penticostar* în mod liber, pe care-l puteau păstra sau vinde. Conținutul *însemnării* deține o mențiune, prin care interzice însușirea cărții fără acordul succesorilor: „să nu poată cineva lua [...] pînă nu va plăti prețu”.

Perfectul compus „scris-am eu” asociat statutului social „protopop”, datei și numelui, dovedește că avem un text scris de un om instruit. „Această Păucenie este rămasă de răposatul în domnul protopop și notarăș Pătru de la Daia acum este a feciorilor lui. Scris-am eu protopop Gheorghe Dăian în 1730 octomvrie 9 zile”¹⁷. Nu ne sunt explicate circumstanțele succesiunii, este doar menționată ca un fapt încheiat.

Însemnarea scrisă în unele cazuri de preotul comunității putea deveni un model pentru comunitate, deoarece redactarea unei *însemnări* urmează un model propus de cei care cunosc scrisul și cititul, cărturarii, preoți și dascăli. Modelul propus de cărturari este ulterior preluat de comunitate și asimilat mentalităților colective și individuale, ca mentalitate dominantă introdusă în textele manuscrise prin diverse formule de adresabilitate: „Tuturor în Hs. Frați, sau din cei care vă veți întâmpla a ceti această scrisoare sau zăpis lăsat de la mine, în mîna copilului meu Ion și lui Gheorghe, nime[ni] a căuta sau a împărți, din cărțile pe care mai jos le voi numi: Evanghelie, Stratie

¹¹ Doina Lupan, Lucia Hațeganu, Carte veche românească în biblioteca Muzeului de Istorie Alba Iulia I, în *Apulum*, XII/1974, p. 374.

¹² Eva Mârza, Doina Dreghiciu, op. cit., p. 130.

¹³ Dan Chirică, op. cit., p. 187.

¹⁴ Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor*, IV, București, 1992, p. 419.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem.

¹⁷ Eva Mârza, Doina Dreghiciu, op. cit., p. 134.

tiparnică, Ceaslov, Catavasier, psaltire, molitvenic, liturghie, octoih scris cu mâna, praznicer scris cu mâna, stratie scrisă cu mâna, halindar, păstoreașca datorie, Floarea adevărului, Păucenie de Belgrad. Aceste toate le las copilului meu Ion și [lui Gheorghe]. Și într-alt chip mă rog tuturor fraților preoți care vă veți învrednici a sluji pe aceste sfinte cărți să pomeniți și pre noi, erei Bucur, Ana, Nistor, Maria [?], 1778 ghenarie 16 zile”¹⁸. *Însemnarea* dobândește atribut de „scrisoare sau zăpis” aspect care accentuează valoarea oficială a actului de transmitere a bunurilor urmașilor. Firul narativ al textului începe printr-o adresare făcută „tuturor în Hs. frați” expresie frecvent utilizată în mediul preoțesc, prin urmare semnatarul se poate adresa preotului care-i va urma. Mențiunile cu caracter testamentar par a fi și donație: „toate le las copilului meu [...] mă rog tuturor fraților preoți care vă veți învrednici a sluji pe aceste sfinte cărți”. Segmentul manuscris poate sugera o transmitere ereditară a calității preoțești, mai precis cărțile liturgice precizate urmau a fi utilizate de succesor, până când propriul fiu, al întocmitorului succesiunii, va deveni parohul comunității și moștenitorul dorit al exemplarelor de carte. *Nota manuscrisă* detaliată în rândurile de mai sus pare a fi scrisă de un cărturar deoarece evenimentele se succed într-o ordine logică: preotul care o semnează începe printr-o adresare la persoana a II-a plural, continuă printr-un inventar, iar apoi dezvoltă tema principală: testamentul, urmat de tema comemorației introdusă în text prin pomelnicul de la final. *Însemnările* selectate sunt datate, element esențial care ne permite să le integrăm cronologic în tema textului, și sunt poziționate geografic prin menționarea localității de proveniență a semnatarului, detaliu prin care putem urmări efectul temei succesiunii în structurile mentale colective și individuale.

Materialul selectat conține informații detaliate introduce de un sincretism tematic. Alături de tema succesiunii regăsim tema proprietății, tema donației, tema impercației, teme meditative anunțate de pomelnicele finale. Îmbinarea mai multor teme într-un text marginal manuscris este argumentată liniar și comparativ. Argumentarea liniară decurge prin coerență rațională de la tema fundamentală a proprietății, care permite invocarea dreptului deplin de operare cu posesia la îndemnul propriei voințe. Proprietatea, în acest caz cartea, poate fi donată, testată și vândută. Analiza comparativă marchează prezența temei proprietății fie menționată în mod concret de semnatar fie subînțeleasă din tema donației și din tema succesiunii.

Existența mentalității succesiunii, redată de unii proprietari îngrijorați de soarta cărților, considerate singura „moșie”, informație lăsată în *note marginale*, confirmă prezența unei preocupări și este mobilul *justiției sociale*¹⁹. Întâlnim *note* asemănătoare începând din secolul XVII până în secolul XIX. Astfel încât putem aprecia că neliniștea succesiunii a provocat o criză identitară. Soluționată, parțial, prin cedarea bunurilor în mod oficial succesorilor. Ceea ce-i conferă conceptului de succesiune prezență dominantă în societate. Membrii unei comunități aveau aceeași neliniște transmisă ulterior urmașilor astfel încât tema deciziei succesiunare devine și un fenomen social, iar pentru noi cercetătorii fenomenului are și valențe culturale.

¹⁸ Ioana Cristache Panait, *Circulația cărții vechi bucureștene în Transilvania*, București, 1998, p. 178.

¹⁹ Înțelegem prin expresie o reacție cu valențe extinse prin care se urmărea protejarea unor bunuri recurgându-se la forme de protecție, numite de noi în text decizii succesiunare.

ATTITUDES SUCCESSIONNAIRES SUR LES NOTES MARGINALES DES LIVRES DANS LE COMITAT ALBA DE JOS, A L'EPOQUE DU XVIII-EME SIECLE (ESTIMATIONS PRELIMINAIRES)

Résumé

Les notes marginales ajoutées aux textes offrent une gamme variée de thèmes. Chaque thème s'adressait aux personnes intéressées à un phénomène particulier. Les thèmes auraient pu être consacrés à des décisions testamentaires, d'autres offraient des informations météorologiques, le thème de la donation ayant été la plus fréquente. Toutes les thèmes sont de grand intérêt car ils peuvent compléter les informations historiques connues en ce moment sur le milieu d'Alba iulia. Les thèmes testamentaires font connaître la volonté du signataire concernant la transmission d'un bien et précisent le moment et la manière dont il pouvait s'en emparer. Les étapes d'un manuscrit à caractère testamentaire sont établies par un thème central qui contenait l'intention de transmettre le bien, suivie de la mention de la mortis causa et les conditions de la reçu et de la garde de la succession. Les lignes d'une note testamentaire sont ajoutées par le possesseur du livre, mais elles auraient pu être rédigées aussi par une autre personne désignée par le possesseur. La présence des témoins pendant la rédaction des notes aurait pu assurer un plus de crédibilité. Ce type de notes est présent sur les pages des livres roumains anciens au cours du XVIII-e siècle.